

гл. ас. д-р АНТОН МАРИНОВ

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ, гр. СТАРА ЗАГОРА

**АНАЛИЗ НА ТРУДОВИЯ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 2000 - 2007 ГОДИНА И
РАЗРАБОТВАНЕ НА МЕРКИ СРЕЩУ БЕЗРАБОТИЦАТА В УСЛОВИЯТА НА
СВЕТОВНА ФИНАНСОВА КРИЗА**

**ANALYSIS OF THE LABOUR MARKET IN BULGARIA FOR THE PERIOD 2000-2007
AND WORKING OUT MEASURES AGAINST UNEMPLOYMENT UNDER THE
CONDITIONS OF A WORLD FINANCIAL CRISIS**

Chief Ass. Dr. ANTON MARINOV,
TRAKIA UNIVERSITY, STARA ZAGORA

Abstract: The labour market in Bulgaria for the period 2000-2007 has been analyzed. Some of the active programs and measures for labour encouragement in Bulgaria are examined, in the aspect of their efficiency. It is taken notice of the tendencies of the development of the labour market, both nationally and worldwide, under the conditions of world financial crisis and growing unemployment.

Key words: labour market, unemployment, programs and measures for employment encouragement, world economic crisis, macroeconomics

ВЪВЕДЕНИЕ

В настоящият момент България е изправена пред един сериозен, мащабен и задълбочаващ се във времето проблем - безработицата, болестта на обществото, за която все още не е открито ефикасно лекарство. Именно този проблем е **обект** на изследване в настоящата статия. И не защото по-актуален от него няма, а защото е недопустимо в началото на това ново 21-во хилядолетие хиляди хора да губят натрупаните знания, умения и опит поради невъзможността да се реализират в собствената си страна.

Ситуацията на трудовия пазар в момента в България е крайно неблагоприятна с все по-задълбочаващи се проблеми в резултат от световната икономическа криза - от частични съкращения на персонал до закриване на цели предприятия. Страната ни е изправена пред опасността голяма част от заетото население да остане без работа и доходи. Възможностите за развитие и растеж на икономиката ни и разкриване на нови работни места са

много ограничени поради факта че кризата е световна.

Във връзка с изложеното до тук следва да се отбележи, че **целта** на изследването е след анализ на българския трудов пазар в периода 2000-2007 година, да се изработят мерки за осигуряването на заетост и ограничаването на безработицата, което е не само интересна, но и достатъчно болезнена тема в период на световна икономическа криза.

Конкретните **задачи** в тази насока са:

- ✓ Да се дефинира пазарът на труда с неговите основни характеристики;
- ✓ Да се разгледат програмите, стратегиите и политиките по заетостта и тяхната ефективност преди икономическата криза и днес;
- ✓ Да се усъвършенстват и разработят нови мерки за решаване на проблемите с нарастващата безработица.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Динамика, структура и тенденции в заетостта в периода 2000-2007 година

Спадът на заетостта в началото на прехода в България значително надхвърля този в останалите страни в преход, дори ако се приравни темпът на намаление на икономическата активност в отделните страни. В България 1% спад на БВП се равнява приблизително на 9% намаление на заетостта през периода 1990- 1993 г., докато в другите страни от ЦИЕ той е около 6%, а според закона на Оукън трябва да е 2-3%.

През първата половина на 2003 г. средногодишният брой на заетите лица (15-64 годишна възраст, съгласно Наблюдение на работната сила, НСИ) е 2 742.4 хил., т.е. 41.8%. В края на 2005 г., нивото на заетостта (15-64 г.) е било 55,8%, с разлика между половете от 8,3 процентни пункта.

По отношение на условията на живот, БВП на глава от населението (изчислен по паритет на покупателната способност) нараства от 26,5% (2000 г.) на 31,8% (2004 г.) от средната стойност за ЕС на 25-те. През 2004 г., процентът на застрашените от бедност е 15%. Според данни на НОИ през 2007 г. за 2 313 хил. души (заети) са били плащани социални осигуровки, докато броят на заетите в икономиката според данни на НСИ за същия период е бил 2904 хил. души (разлика около 600 х. души). Делът на пенсионерите към осигуряваните лица през 2007 г. е 102,5%, докато за развитите икономически страни това отношение е около и под 20%. Заетостта в частния сектор нараства постоянно през целия период на икономически реформи, а в държавния намалява. По отраслите има непостоянност в броя на заетите.

Динамика, структура и тенденции в безработицата

По данни на Агенцията по заетостта през 2002 г. броят на регистрираните безработни остава висок - 655 998 души. Коефициентът на регистрираната безработица, възлиза на 17,7% през 2002 г. и е един от най-високите сред страните-кандидатки за членство в Европейския съюз. През второто

тримесечие на 2003 г. безработните лица на възраст 15-64 години, съгласно Наблюдение на работната сила на НСИ, са 456,2 хил., а коефициентът на безработица за същата възрастова група е 13,9%.

Равнището на безработицата през 2004 г. е 12.67%.

Безработицата в България през 2005 г. е била 11,46% по данни на МТСП.

Средногодишното равнище на безработицата в еврозоната и Евросъюза през 2005 г. по данни на Евростат е съответно 8,6% и 8,7%.

Коефициентът на безработица през 2007 г. е 6.9%. Безработицата в градовете е от 5.6%, докато в селата тя е 11.2%.

Регионални аспекти в развитието на пазара на труда

Между отделните региони на планиране се наблюдават големи различия в степента на икономическа активност на населението. Трайна тенденция е най-високото равнище на заетостта да се отчита в Югозападен регион - 45.6 % през 2002 г., а най-ниското равнище в Северозападен регион - 32.9%.

По отношение на безработицата съществуват съществени различия не само на ниво район за планиране, но и на ниво община. За 2002 година има 117 общини с безработица с над 50% по-висока от средната за страната, т.е. то е по-високо от 26.56%. През 2002 г. най-високото равнище на безработица е в общините Никола Козлево (66.77%), Самуил (58.53%) и Димово (55.35%), а най-ниско в общините на град София.

Оценка на политиката по заетостта

Мониторингът на пазара на труда се осъществява като:

- **Текущ мониторинг** - вътрешни наблюдения на Агенцията по заетостта. Той обхваща месечното отчитане промените на подробни показатели за търсенето и предлагането на пазара на труда и степента на изпълнение на активните политики (мерки, програми,

дейности), както и за регистрацията на безработните.

- **Специализиран мониторинг и оценка** по отделни проекти и програми (предимно с международно финансиране и по програма „ФАР“), проучвания по конкретен повод (ex-ante и ex-post изследвания и анкетни проучвания).

- **Система за брутна и нетна оценка на ефекта от програмите и мерките.** Брутната оценка - безработните са намерили работа след участието си в програма или мярка, независимо че биха могли да намерят работа и без помощта на програмата или мярката. Оценката на **нетния** ефект представя степента, в която участниците в програмите и мерките намират полесно работа на първичния пазар на труда към момента на наблюдението от съответните лица в контролната група.

Прави впечатление, че в рамките на общия мониторинг на действията на пазара на труда не се отделя достатъчно внимание върху регионалните различия.

Предизвикателства на пазара на труда

Въпреки постигнатите успехи на пазара на труда от анализа по-горе се очертават следните **основни** предизвикателства:

- Ниски нива на икономическа активност;
- Голям брой безработни;
- Голям брой обезкуражени лица;
- Наличие на неравнопоставени групи на пазара на труда;
- Значителни регионални различия по отношение на заетостта и безработицата;
- Ограничено търсене на труд, значително превишаващо предлагането на работна сила;
- Наличие на нерегламентирана заетост;
- Неадекватно на изискванията на работодателите професионално-квалификационно равнище на работната сила;

- Недостатъчно професионално обучение на заетите лица с оглед осигуряване на адаптивност на работната сила към промените в технологиите и дейностите.

Допълнителни предизвикателства на пазара на труда са:

- *Неблагоприятни демографски тенденции* и ниските възможности за устойчив икономически растеж, което ще доведе до блокиране работата на социално-осигурителната и пенсионната системи в страната.

- *Развитие на обществото, основано на знанията* с цел възможност активно (не)използване на информационните технологии и високотехнологичните производства и услуги в икономиката и повишаване на производителността на труда.

- *Промени в характера на трудовия живот.* Развитието на икономиката, основана на знанията, предполага непрекъснато усъвършенстване на професионалните знания и умения - учене през целия живот и работата, както и съвместяване на работата и семейния живот, което налага създаването и развитието на законодателна и институционална рамка, гарантираща оптимална комбинация на гъвкавост и сигурност на упражнявания труд.

Преглед на действащите програми, стратегиите и политиките по заетостта

С цел подобряване на действащите политики на пазара на труда трябва да се направи:

- Преглед на системата за обезщетения, особено за социално подпомагане, по отношение тяхното общо действие с цел повишаване на стимулите за безработните и неактивни лица за приемат работа във формалния сектор и за насърчаване на тяхното активно поведение;

- Развитие на политики, насочени към преодоляване на неравнопоставеността между жените и мъжете на пазара на труда, особено по

отношение на заплащането и възможността за съвместяване на работата със семейния живот, както и осигуряване на законова рамка, предлагаща подходящи механизми за насърчаване равните възможности между жените и мъжете;

- Разработване на нова стратегия за подобряване интегрирането на етническите малцинствени групи и по-специално на ромите на пазара на труда;

- Диалог между социалните партньори при разработването на политиката по заетостта и за адаптивността на пазара на труда. Докато трипартитното сътрудничество има своята роля, двустранният диалог се нуждае от прогресивно развитие.

Анализът на антикризисните мерки и програми за 2009 година са насочени към стимулиране на бизнес средата в страната. Те включват:

-Увеличаване с три месеца на периода, през който работодателят може да установи работното време на непълно с изменение на Кодекса на труда;

-Увеличаване на достъпността на кредитния ресурс чрез намаляване на минималните задължителни резерви на търговските банки;

-Намаляване на минималния капитал за регистриране на дружество с ограничена отговорност ООД от 5000 лв. на 100 лв.;

-Намаляване на социално-осигурителните вноски - за фонд „Пенсии” и за фонд „Гарантирани вземания на работниците и служителите”;

-Субсидии за работодатели, запазващи заетостта при редуцирано работно време за срок от три месеца. Предвидените субсидии са за кратък период от време и имат по-скоро временен, отколкото стратегически ефект. При очаквана няколкогодишна продължителност на икономическата криза в световен мащаб, такъв тип мярка не би могла да бъде особено полезна и единственият резултат би бил отлагане с

няколко месеца във времето на закриването на субсидираните работни места. Все пак може да се предположи, че програмата ще има ефект в дългосрочен аспект и след изтичане на сроковете за получаване на обезщетения безработните лица ще започнат да проявяват интерес за започване на работа и осигуряване на доходи, но не може да се очаква да повлияе веднага върху проблемите на пазара на труда;

-Прилагане на национална програма „Нова възможност за заетост” предлага разнообразни подходи за осигуряване на заетост и повишаване на конкурентноспособността на безработните лица. Като слабост при нея се очертава заложеният принцип на доброволност;

-Насърчаване на чуждестранните инвестиции в условия на световна криза не е ясно как би могло да се осъществи точно сега когато световната икономика е рецесия, но е записано в прерогативите на правителството и др.

Поради ограничените средства във фонд „Безработица” разходите за административна издръжка на Агенцията по заетостта и обслужването на търсещите работа са занижени.

Мерки за намаляване на безработицата:

1. Активни и превантивни мерки за ограничаване на безработицата и повишаване на икономическата активност на населението. С цел трайно решаване на проблема с ограничено търсене на работна сила при значителен процент на безработица, е необходимо усилията и средствата да се съсредоточат за генериране на заетост във всички възможни направления (държавен и частен сектор, големи инвеститори, малък и среден бизнес).

2. Стимулиране на икономическата активност на лицата извън работната сила. Увеличаването на броя на икономически активното население в страната може да се реализира, както чрез удължаване на

трудовия живот, така и чрез реинтегриране на обезкуражените лица и други социални групи, намиращи се извън работната сила.

3. Насърчаване на предприемачеството и стимулиране на малкия и среден бизнес за разкриване на повече и по-добри работни места. Стратегиите за национално развитие трябва да стимулират предприемачите и компаниите, използващи съвременни технологии и извършващи инвестиции за навлизането в нови пазарни ниши и сектори с перспективи за растеж.

4. Насърчаване привличането на чуждестранни инвестиции и създаване на нови работни места от държавата - ниски данъци, подобряване на обществените услуги и инфраструктура.

5. Насърчаване на предприемачеството и иновациите в приоритетни за икономиката на страната отрасли в които имаме предимство: високотехнологичните производства, хранително-вкусовата промишленост, туризма и услугите и др.

6. Повишаване на адаптивността на предприятията и работната сила към променящите се условия на пазара на труда. Подпомагане на адаптивността на персонала в предприятията чрез ученето през целия живот. Извеждане на обучението за професионална квалификация като първостепенен приоритет в труда и ключов елемент за провеждането на реформа на работните места. Обвързване на заплащането с производителността на труда, стимулиране на гъвкава заетост и гъвкаво работно време и почасово отчитане на заетостта.

7. Активизиране на политиката за учене през целия живот. Създаване на подходящи условия и мотивация за учене през целия живот - развитие на модулното обучение; разпространяване на дистанционното обучение най-късно до 2010 г.

8. Развитие на политика за равни възможности - свободен и достъпен за всички социални групи пазар на труда. Мерките, имат за цел премахването на неравнопоставеността (дискриминацията) на отделни групи на работната сила на пазара на труда, било то по полов, етнически или друг признак.

9. Интеграция на рисковите групи на пазара на труда - младежи, роми, жени, трайно безработни и др.

10. Ограничаване и преодоляване на регионалните различия в заетостта и пазара на труда. Създаване на единна хомогенна общност в държавата, а не като съвкупност от регионални общности с различна степен на развитие.

11. Подобряване на бизнес средата и подкрепа на създаването на предприятия във формалния сектор, като постоянна задача.

12. Фиксирано ниско равнище на безработицата. Равнището на безработица не е нито естествено, нито оптимално, тъй като не максимизира нетното икономическо благосъстояние на обществото. Ето защо е необходимо да се наложи като императивна закономерност поддържането на по-ниско фактическо равнище на безработицата.

Изброените мерки важат както по време на криза така и в останалите фази на икономическия цикъл, но с различен приоритет и различна сила от което произтича тяхната универсалност.

Резултатите от реализирането на горепосочените мерки могат да се отчитат на макро и микро равнища по следните основни параметри:

✓ **Заетост** - връщане към заетост или самонаемане след участие в образователно-квалификационна програма за различните групи.

✓ **Равнище на доходи** - повишаване на равнището на доходите на лицата след участие в конкретните програми и сектори за повторна заетост.

✓ **Социален статус** - повишаване на мотивацията за трудова заетост,

придобиване на трудови навици, подобряване на пригодността за заетост и др.

✓ **Оценка на ефективността на отделните активни мерки и програми** като се постави акцент върху страничните ефекти (ефект на мъртвото тегло, ефект на заместването) особено при субсидираната заетост и при създаването на устойчива заетост чрез обучение за придобиване на професионална квалификация в т.ч. и за преквалификация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направения по-горе анализ в заключение може да се обобщи, че при очаквано задълбочаване на икономическата криза е необходимо да се търсят адекватни и стратегически ориентирани решения на проблема с нарастващата безработица.

Цялостната политиката свързана с пазара на труда има редица проблеми като: нивото на данъчното облагане на доходите от труд, регулиране на работните заплати, нивото на производителност и др., но основните проблеми си остават заетостта и

безработицата. Приоритетните мерки трябва да са насочени към за преквалификация и осигуряване на заетост за лица, загубили работа независимо по каква причина. Необходимо е да се прецизират условията за включване в националните програми за заетост. С цел да се гарантира максимално включване на безработни лица, трябва да се заложи в нормативните актове задължително включване на безработните лица в тях, а не по тяхно желание. В такъв случай могат да бъдат спестени средства за изплащане на обезщетения и да се субсидира създаването на принадлежна стойност и нарастването на брутния вътрешен продукт на страната.

В резултат на това ако тези процеси не бъдат анализирани навреме и не се предприемат адекватни и навременни мерки ще се създаде предпоставка за изоставане на България от останалите страни членки на ЕС по социалноикономически показатели и формиране на територията ѝ на много богати и много бедни региони с различна степен на заетост и безработица.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон за насърчаване на заетостта, обн. ДВ. бр.112 от 29 декември 2001г., изм. ДВ. бр.10 от 6 февруари 2009г.
2. Национален план за действие по заетостта през 2009 г., страница на Министерство на труда и социалната политика, www.mlsp.government.bg
3. Национален план за икономическо развитие 2000 - 2006 г., юли 2001 г.
4. Национален план за развитие на Република България за периода 2007-2013 г., 28.12.2005 г.
5. НСИ данни за равнището на безработицата по години, сектори, региони за периода 2000-2007 г.
6. Правилник за прилагане на Закона за насърчаване на заетостта, Приет с ПМС № 131 от 19.06.2003 г., обн. ДВ. бр.58 от 27 юни 2003г., изм. ДВ. бр.60 от 4 юли 2008г.
7. Постановление на министерски съвет № 44 от 19 февруари 2009 г. за определяне на условията и реда за изплащане на компенсации на работници и служители, за които е установено непълно работно време, в икономическите сектори „индустрия“ и „услуги“, в сила от 27.02.2009 г., обн. ДВ. Бр.16 от 27 февруари 2009 г.
8. Приложение към Заповед № РД 01/193 от 19.02.2009 г., национална програма „Нова възможност за заетост“, страница на Агенция по заетостта, www.az.government.bg
9. Стратегия за развитие на пазара на труда и програмите за активна политика на българското правителство за 2003-2008 г.
10. Стратегия по заетостта 2004 - 2010 година, приета от Министерски съвет на 6.11.2003 г.
11. www.aeaf.minfin.bg
12. www.government.bg
13. www.mlsp.government.bg
14. www.nsi.bg
15. www.stat.bg